

Metka Fujs

Narodnopolitična razmerja med Slovenci in Madžari v Prekmurju v dobi dualizma*

Od takrat, ko je nacionalizem ob koncu 18. stoletja postal v mnogih pogledih prevladujoča politična doktrina in je pravico posameznikov, da izberejo državo, ki ji pripadajo, opredelil kot najvišjo pravico, se do danes v dojemanju naroda in narodnih pravic ni veliko spremenilo. Nacionalizem še vedno deluje kot zelo pomemben dejavnik, ki vzpostavlja vedno nove narodne države in ustvarja vedno nova področja mednarodnih konfliktov. Nadnarodno povezovanje in poudarjanje multikulturalnosti kot posebne kvalitete bivanja, znotraj katere se lahko na istih nivojih prepletajo tako narodne, etnične in verske razlike oz. razlike v politični ali spolni opredelitvi, se zato kaže kot tisti vzorec, ki lahko uravnava permanentno konfliktnost. Ali jo lahko preprečita, pa je vprašanje.

Raziskovalci, ki se na različnih področjih ukvarjamo z razvojem etničnih in narodnih skupin (zgodovinarji, antropologi, etnologi, sociologi, lingvisti), smo bili velikokrat zaslužni za marsikatero teoretično podlago narodnim nestrpnostim in konfliktom. Napisali smo na kupe slavnih narodnih zgodovin, ki so bile bodisi primer ignorantstva bodisi primer zavesti o superiornosti, ki se je napajala v politični, gospodarski ali vojaški moči, v stereotipnih kulturnih vzorcih ali v mitologiji. Ampak tako kot smo se razvijali ljudje in narodi, tako so se razvijale tudi metode raziskav. Zato je danes težko utemeljeno zagovarjati kakršnekoli poenostavljene predpostavke, še manj dejstvo, da se brez ustrezne mere kritičnosti prepisuje več deset ali sto let stara spoznanja, čeprav so že zdavnaj doživela svoje zanikanje, redefiniranje ali vrsto z dokazi utemeljenih popravkov. Namen takšnega početja gotovo ni strokovna utemeljitev kakšnega pojava, ampak stoji za njim običajno neka zelo konkretna politična ideja.

Težko je trditi, da je kdo pri svojem raziskovalnem delu na področju nacionalne zgodovine sploh lahko popolnoma objektivni in zna iz danih virov vedno izluščiti tisto najbolj verjetno resnico. Pa vendar verjamem, da se večina zanaša na tisti nujni dvom, ki jim onemogoča posplošeno povzemanje podatkov, zaradi česar je marsikatera resnica, ki jo zapišejo, zgolj relativna resnica. Predvsem mislim tu na interpretacije, ki so odraz zornega kota v pristopu k raziskavi, nikakor pa ne na dejstva, ki imajo svoj vzrok ali posledico v posameznih čisto konkretnih dogodkih ali dejanjih.

Zavest etnične identitete pri nastajanju neodvisnih političnih struktur ni bila vedno prevladujoča, kakor se to zdi, odkar so se v obdobju razsvetljenstva oblikovala narodna oz. nacionalistična gibanja. Oživiljena jezikovna zavest, ki so jo vzpodbudili spori med reformacijo in protireformacijo, je jezik postavila za bistvo nacionalnega karakterja, spregledala pa vrsto drugih enako pomembnih mejnikov v oblikovanju človeške identitete.¹ Poleg jezika so to navade in običaji, bivanjski teritorij, mitologija, vera in razredna razmerja, vse skupaj pa se povezuje v specifičnem imenu etnične skupine. Ime etnične skupine je zanesljivo tisto, ki

* Prispevek je bil napisan v čast 80 letnice prof. dr. Vasilija Melika, vendar je zaradi tehničnih razlogov izpadel iz objave v Melikovem zborniku.

¹ Johan A. Armstrong, Pristop k nastanku narodov, Študije o etnonacionalizmu, ur. Rudi Rizman, Ljubljana 1991, 41.

jo opredeli kot neko zaključeno grupacijo in ga je le-ta povzela z namenom, da se razlikuje od sosednjih ljudstev. V prostoru, kjer se danes stikata slovanski in madžarski etnični element, se tako pojavlja ime Slovani, kot generalno ime, obenem pa tudi lastna imena posameznih slovanskih etničnih skupin. Za ljudstva, s katerimi so prišli v stik, so povzemali njihova lastna poimenovanja ali pa so jih imenovali po svoje. Tako so npr. slovansko ime za Avare Obri zaradi določene sorodnosti prenesli v obliki Ogri na Madžare, ko so se ti pojavili v njihovem bivanjskem prostoru. Madžari so Slovane, s katerimi so prišli v stik, imenovali Toti ali Vendi, ki pa je le povzeto germansko ime Wind oz. na Slovane preneseno ime starodavnega ilirskega ljudstva Venetov.

V fazi, ko je neka etnična skupnost tako daleč oblikovana, da se lahko po nekaj značilnostih loči od druge in ji to priznavajo tudi vsi, ki prihajajo z njo v stik, se na tem nivoju svojega razvoja bistveno več ne spreminja. Na območju današnjega Prekmurja se tako od 9. stoletja stikata slovanski in madžarski etnični element, ki sta se do te kategorije že razvila bodisi v času panonske slovanske kneževine bodisi v času madžarske ustalitve v Panonski nižini pod dinastijo Arpadovičev. Ne glede na obdobja opustošenj, ki so bila vzrok načrtnim kolonizacijam še v poznem srednjem veku ali po turških vojnah v 17. stoletju, in ne glede na to, kako intenzivna je bila naselitev v posameznih obdobjih, sta živela v stiku do danes, se vzporedno razvijala ter medsebojno vplivala. Iz medsebojnih odnosov med razrednimi, religioznimi in etničnimi značilnostmi se je vsaka izmed obeh etničnih skupin razvila do kategorije sodobnega naroda. Zahteve po uresničevanju narodne suverenosti oziroma oblikovanju ozemeljskih struktur, ki ustrezajo zavedanju skupne identitete, so privedle do prvih mednarodnih konfliktov, ki so zamenjali prvotne materialne, razredne in religiozne. In čeprav so imeli tudi narodni konflikti največkrat svoje izhodišče v teh, so se sedaj kazali pod drugačno krinko.

Etnična struktura prebivalstva kraljevine Ogrske je bila ob koncu 18. stoletja odraz številnih migracij in kolonizacij, ki so jih vzpodbudile turške vojne, in je predvsem kazala močno zmanjšan odstotek madžarskega prebivalstva. Ta podoba se je kljub ugodnostim dualizma ohranjala tudi v 19. stoletju, ko agrarno madžarsko prebivalstvo ni preseгло 40 %, rezultat načrtne madžarizacije pa je močno povečan odstotek madžarsko govorečega mestnega prebivalstva, ki na prelomu stoletja doseže skoraj 70 %.²

Zaradi agrarne strukture svojega prebivalstva je zato tudi območje današnjega Prekmurja in Porabja ohranjalo strnjeno slovensko etnično podobo, kjer se le Lendava pojavlja kot večje naselje skoraj mestnega značaja, ki ima skozi vse obravnavano obdobje izrazito madžarsko večino. Izgleda, da se etnična podoba tega območja tudi v času največje madžarizacije, v obdobju Avstro-Ogrske, ni bistveno spreminjala predvsem zaradi svoje gospodarske inferiornosti, čeprav ob tem ne gre zanemariti pomena nacionalnih gibanj. Nacionalna gibanja, ki so zrasla iz socialnih in etničnih razmerij, so se razvijala vzporedno, vzpodbujena druga od drugih, in običajno je nacionalni pritisk z ene strani rodil reakcijo drugega in tako do svojega končnega cilja – nacionalne države.

Narodnostnopolitična razmerja med Slovenci in Madžari na območju današnjega Prekmurja in Porabja so dobivala elemente konfliktnosti, ko so družbene spremembe, politične reforme in madžarski narodni preporod pričeli ob koncu 18. stoletja spreminjati dotedanja fevdalna družbena razmerja. Najprej jih lahko le zaznamo v prvih debatah o etničnem izvoru Slovencev na Ogrskem, v katerih so se madžarski strokovnjaki za zgodovinska in lingvistična vprašanja oz. slavista Jan Dobrovsky in Jernej Kopitar izkazali za boljše poznavalce etničnega izvora ogrskih Slovencev kot domači slovenski samouki, ki so jih pri komuniciranju z Madžari

² Fran Zwitter, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962, 30.

begali Vendi in Vandali.³ Konflikt na nivoju znanstvenih in časopisnih debat, ki ga niti ne moremo tako imenovati, se je postopoma zaostрил, ko sta postajala madžarski jezik in madžarska kultura bistveni sestavni del političnega programa nove madžarske nacionalne države. Glede na številčnost slovenske narodne skupnosti, njeno gospodarsko, politično in intelektualno moč je bilo v obdobju, ko je ves ogrski državni aparat ob pomoči Cerkve deloval v dobro ogrske nacionalne oz. državne ideje, skoraj nemogoče pričakovati, da bo vendar uspela vzpostaviti in ohraniti potencialne svojega narodnega preživetja. Primerjava z drugimi, številčnejšimi narodi na Ogrskem, Nemci, Slovaki, Romuni (če odmislimo Hrvate, ki jim je bila priznana nekakšna državna tradicija, in Sase v Erdelyu, ki so skozi stoletja uživali privilegirani položaj), nam še bolj nazorno pokaže, kako male možnosti so imeli Slovenci, ki so skozi 19. stoletje komaj dojemali, da na svojem otočku niso sami - ostanek nekega starodavnega ljudstva, ki ga že dolgo ni več. Do tedaj so se etnične in narodne sorodnosti s Slovenci v avstrijskih deželah zavedali le redki posamezniki; da pa je ta zavest dobila tudi podobo nekega širšega narodnega, prekomejnega sodelovanja, gre pripisati splošnemu predrevolucionarnemu zanimanju za narod, njegov jezik in kulturne posebnosti, pozneje pa silovitemu madžarskemu nacionalnemu pritisku, ki se je napajal v preživelem sistemu socialnopolitičnih razmerij in katerega navidezna modernizacija, vzpodbujena od francoske in industrijske revolucije, je bila le kulisa.

Sredi stoletja se je namreč še zdelo, da bodo nova veleposestva zaposlila in prehranila vso presežno kmečko delovno silo. Spreminjanje tlačanov v najemne delavce se je kazalo v izrednem prirastku prebivalstva, ki je tudi v Prekmurju v letih med 1869 in 1910 naraslo skoraj za polovico. Zgodil se je demografski preobrat, ki je spremenil razmerje med mortaliteto in nataliteto in mu je poleg ugodnih gospodarskih razmer botrovala tudi zajezitev različnih epidemičnih bolezni. Zadnja velika epidemija kolere na Madžarskem je bila v sedemdesetih letih 19. stoletja. Pospešena industrializacija je ob koncu stoletja povzročila množične migracije prebivalstva iz podeželja v mesta, v gospodarsko razvitejša pokrajina znotraj monarhije, veliko pa se jih je prisililo v trajno izselitev, predvsem v Ameriko. Gospodarsko-politični razvoj države se je odvijal v nekakšnem protislovju, kjer lahko na eni strani spremljamo neverjetno gospodarsko rast: nastanek novih podjetij, trgovskih in bančnih mrež, razvoj železniškega prometa in nenazadnje tudi posodobitev kmetijstva, vse pa se kaže v izrednem porastu mest in mestnega prebivalstva. Na drugi strani pa je prav takšen gospodarski razvoj povzročil veliko vrzel med prebivalstvom slabo razvitih ruralnih pokrajin, kakršno je bilo Prekmurje. Gospodarski razvoj se tamkajšnjih velikih posesti skoraj ni dotaknil in so bila v glavnem zadolžena, tedaj svobodni kmetje pa svoje zemlje niso imeli in so bili prisiljeni v migracije: sezonsko zaposlovanje ali izseljevanje, kar je pokrajino ohranjalo na zelo nizki gospodarski razvojni ravni. Le zunanja podoba večjih krajev: Murske Sobote, Dolnje Lendave, Monoštra in Beltincev je konec 19. stoletja pričela dobivati svoj današnji urbani videz, nekaj denarnih zavodov, hranilnic in trgovin pa je imelo premalo kapitala za učinkovitejši gospodarski razvoj. Gospodarske spremembe so se odražale tudi v nacionalni strukturi prek-

³ A Magyar Hírmondó (Mátyás Ráth) 1780. 35. levél. Lajos Bitnitz, A Vas és Sala Vármegyei Tótokról, Tudományos Gyűjtemény, 1819, 3, 62. Jozsef Kossits, Vannak-e magyar országbán Vandalusok, Tudományos Gyűjtemény 1827, 6, 71–79. (Jožef Košič) János Csaplovics, A magyarországi Vendus-Tótokról, Tudományos Gyűjtemény, 1928, 5, 3–50. Lajos Bitnitz, Hazánkban nincsenek Vandalusok, Tudományos Gyűjtemény 1828, 9, 70–79. O omenjenih polemikah lahko več preberemo v: Ivan Škafar: Madžari o prvih štirih knjigah Mikloša Kúzmicha, ČZN, Maribor 1975, 46/2, 246–258. Vilko Novak: Jožef Košič, prekmurski pisatelj, Košič in njegov čas, Budimpešta 1994, 11–17. Marija Kozar Mukič, Kdo smo?, Traditiones 26, Res Slovenica-Quo vadis?, Ljubljana 1997, 298–299. Metka Fujs, Slovenska zavest in Slovenci v Prekmurju, Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti, Maribor, 1998, 78–80.

murskega prebivalstva. Medtem ko so bili mali kmetje in bajtarji ne glede na narodno pripadnost v enakem socialnem položaju, je bilo novo meščanstvo predvsem madžarsko ali pa se je močno identificiralo z madžarsko kulturo. Uradniki, zdravniki, advokati so bili v glavnem Madžari, bankirji, trgovci, novi podjetniki pa v veliki večini Židje, ki so se v nacionalnem pogledu pretežno deklarirali za Madžare, saj so prihajali z tistega prostora oz. so imeli tam večino svojega sorodstva. Židovsko prebivalstvo se je pričelo v Prekmurju naseljevati po tolerančnem patentu, največje število pa je doseglo ob koncu 19. stoletja, kar je odraz novih gospodarskih možnosti, ki so se jim ponujale v pokrajini.⁴ Med mestnim prebivalstvom Murske Sobotne, Dolnje Lendave ali Monoštra najdemo malo Slovencev, pa še te le v skupini, ki bi ji težko pripisali primerljivo družbeno veljavo.⁵ Če ne v ekonomsko in politično pomembni, pa najdemo Slovence v primerljivi izobrazbeni strukturi le med učitelji ter protestantskimi in katoliškimi duhovniki, tako v mestih kot na podeželju, kar je povezano z možnostmi izobraževanja in na nek način še zagotovljeno avtonomnostjo Cerkve pri izobraževanju v cerkvenih šolah. Neobstoju laične inteligence in razkolu, ki se je na nivoju narodnega vprašanja zgodil med slovenskimi protestantskimi in katoliškimi duhovniki v drugi polovici 19. stoletja,⁶ gre v majhni meri pripisati dejstvo, da Slovenci na Ogrskem do leta 1919 niso razvili nobene lastne politične ali kulturne organizacije oz. društva. Vsekakor pa to še zdaleč ni bilo odločilno, saj se je izkazalo, da v tistem obdobju na Ogrskem tega niso zmogli niti mnogo številnejši narodi. Prekmurje je zgolj na mikronivoju odražalo vse tisto, kar se je dogajalo v ogrski polovici monarhije do njenega konca.

Nosilec madžarskega narodnega preporeka je bilo ogrsko plemstvo, ki je za deklarativno kuliso madžarskega jezika in kulture v bistvu prikrivalo fevdalni partikularizem nasproti centralizmu dunajsko-nemškega dvora. V ohranjanju njihovega položaja naj bi bila garancija ohranitve madžarskega značaja Ogrske ob nujni predpostavki, da je zaradi državne tradicije madžarsko ljudstvo edino, ki v tej državi predstavlja narod. Fevdalni gospodje, ki so se za obrambo svojega dotedanjega mesta v družbi lotili velike družbene revolucije z narodnim predznakom, so na koncu uspeli. Monarhijo so pretresli do temeljev, v porevolucijski Evropi pa so ostali edini, ki so ohranili svoj fevdalni položaj, le da so se sedaj imenovali veleposestniki, prej odvisni kmetje pa so postali njihovi najemni delavci. Načelno naj bi revolucija dala možnost tudi meščanstvu, ki pa si je v sistemu omejene volilne pravice z direktnim in javnim glasovanjem izbrilo malo ugodnih pozicij. Ogrsko vladajočo strukturo druge polovice 19. stoletja so torej sestavljali veleposestniki, plemstvo, novi kapitalisti in državna birokracija. Ti so bili madžarske narodnosti ali so se do dualizma v glavnem že opredelili za

⁴ Franc Kuzmič: Židje v Prekmurju, Katalog stalne razstave Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, Murska Sobota 1997, 187–194. Franc Kuzmič: Podjetnost prekmurskih Židov, Znamenje, Maribor, 1989, 172–179.

⁵ Darja Keréc, Sobota konec 19. stoletja ali kako so nekoč živeli »pravi« Sobočani, Katalog stalne razstave Pokrajinskega muzeja Murska Sobota, Murska Sobota 1997, 161–172.

⁶ Medtem ko so evangeličanski duhovniki in pisci 18. stoletja odločilno vplivali na oblikovanje narodne identitete prekmurskih Slovencev, se je v času prebujanja narodov pokazalo, da verskega interesa niso znali povezati z narodnim. Medtem ko so katoličani navezovali vedno več stikov s sonarodnjaki na drugi strani Mure in na ta način v času največje madžarizacije ohranjali svoj narodni značaj, so se evangeličani zaradi verske drugačnosti vedno bolj zapirali v svojo lastno skupnost. Njeno mesto so videli znotraj madžarske države, med svojimi sobraty po veri, kot Vendi, Vendslovenci ali Staroslovenci, drugačni znotraj države, vendar tudi drugačnimi od štajerskih ali kranjskih Slovencev. Svojo identiteto naj bi ohranili s pisanjem v vedno bolj arhaičnem prekmurskem jeziku z madžarskim črkopisom in uvajanjem vrste novih izmaličenih izrazov, ki niso bili ne prekmurski in ne madžarski. Seveda so tudi protestanti močno čutili pritisk madžarizacije s postopnim prihajanjem madžarskih učiteljev v župnijske šole in cerkvenoupravno ter izobrazbeno odvisnostjo od skupnega prekdonaškega seniorata, vendar zaradi pomanjkanja verskega zaledja niso zmogli moči za odločnejše narodno angažiranje. Zadnji vidnejši protestantski pisec in prevajalec tega obdobja Janoš Kardoš je umrl leta 1873.

Madžare in niso razmišljali o kakršnikoli obliki splošne volilne pravice, še manj o možnosti delovanja kakšne narodne politične stranke ali gibanja. Ves državni aparat je ne glede na politično opredelitev deloval v službi ogrske državne ideje, ki je za edini nacionalni konflikt štela tistega s habsburško dinastijo.

V petdesetih letih je ta sistem ustvaril splet zakonov, ki so skupaj z uradnimi statistikami, iz relativno večinskega Madžare naredili za absolutno večinski narod v državi.⁷ Vsekakor je bilo narodnostno vprašanje tisto, s katerim se je zaradi svoje narodnostne strukture ogrska politika največ ukvarjala. V kratkem obdobju neodvisnosti je ogrski zbor v Szegeđu leta 1849 sprejel Zakon o narodnostnih manjšinah, ki naj bi spoštoval le kulturne, jezikovne in verske pravice nemadžarskih prebivalcev znotraj občinskih meja, ne pa narodnosti na celotnem njihovem ozemlju, ter določil madžarščino kot jezik uprave, zakonodaje in vojske. »Naj bi« zato, ker je bilo z zmago absolutizma upov za madžarsko nacionalno državo za nekaj časa konec. Novi narodnostni zakon se je pričel snovati ponovno ob sklicu ogrskega zbora v Pešti leta 1861 in čeprav je bil osnutek pripravljen že istega leta, je bil Zakon XLIV o enakopravnosti narodnosti sprejet šele takrat, ko so bile Ogrski v dvojni pogodbi zagotovljene določene samostojne državne pristojnosti in ko je bil istega meseca leta 1868 zakonsko potrjen sporazum s Hrvaško. Zakon, katerega oče je bil Ferenc Deák, je določal, da so vsi prebivalci Ogrske en sam politični narod, vendar je jezikom nemadžarskih narodov omogočil uporabo na nivoju lokalne uprave oz. s sklepom ministra ali odločitvijo ustanovitelja tudi na šolah. Za tisti čas kar primeren zakon, s katerim sicer ni bilo doseženo sorazmerno narodnostno zastopanje v parlamentu in je bil v svoji končni različici daleč od tistega izvirnega liberalizma, v katerem so se še poznale sledi filozofa, književnika in politika Jozsefa Eötvösa in načel o osebni svobodi kot temeljni vrednoti in o narodni zavesti kot o njeni nujni posledici, pri čemer je mogoče narodnostno vprašanje rešiti z doslednim spoštovanjem osebne svobode, razširjene na vse, ki se počutijo pripadnike kakega naroda.⁸ Največji problem tega zakona je bil, da je v bistvu ostal na papirju in ga niso nikoli izvajali. Uporaba jezika narodnosti je bila namreč prepuščena krajevnim uradnikom, krajevno politiko pa so vodile županijske skupščine, ki so tudi po padcu fevdalizma ostajale v rokah lokalnih plemičev, veleposestnikov - politične opore liberalcem v boju za politično in narodno poenotenje Ogrske. Na čelo te skupine podeželskih plemičev in državnih uradnikov je leta 1875 prišel Kálmán Tisza in kot predsednik vlade vodil ogrsko državno politiko po dveh tirih: kompromisarskega sporazumevanja z Avstrijo in nenehne gonje proti narodnostim. Rezultat je bila odkrita politika pomadžarjevanja.

V Prekmurju je tako slovenščina izven domače hiše in vasi ostala le še v cerkvi. Iz šol jo je pričel izrivati t. i. Trefortov zakon XVII o obveznem pouku madžarščine na nemadžarskih šolah iz leta 1879,⁹ s katerim je bila povezana zahteva sombotelske škofije, da slovenske učbenike za pouk in verouk tiska budimpeštanska Družba sv. Štefana v madžarskem črkopisu in tako izrine vedno bolj uveljavljajočo se gajico. V treh letih po sprejetem zakonu so se morali vsi učitelji obvezno naučiti madžarskega jezika, če so hoteli ohraniti službo. S tem namenom so potekali po celi državi izobraževalni tečaji, za širjenje madžarskega jezika in kulture pa so oblasti na področjih s številnejšim nemadžarskim prebivalstvom podpirale ustanavljanje posebnih kulturno-izobraževalnih društev. Takšno društvo je bilo ustanovljeno v

⁷ Törvények Gyűjtemény / Zbirka zakonov / izhajala od 1865–1942, Országos Törvénytár / Državna zbirka zakonov / izhajala od 1867 in Magyarországi Rendeletek Tára / Zbirka madžarskih državnih uredb / izhaja od 1867.

⁸ Gábor G. Kemény, Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. 1867–1892, Budapest 1952, 140.

⁹ Miroslav Kokolj, Bela Horvat: Prekmursko šolstvo, Murska Sobota 1977, 214–215.

Murski Soboti leta 1893 in v Dolnji Lendavi leta 1899.¹⁰ Učinki pomadžarjevanja so se spremljali sproti in tudi če je okrajni glavar v Murski Soboti po desetih letih od sprejetja Trefortovega zakona še ugotavljal, da ni možno, da bi lahko narodnost nek jezik osvojila v tolikšni meri, da bi ga zamenjala za materinščino, so se pojavljale analize, ki so ugotavljale, da pomadžarjevanje med »Vendi« zelo dobro poteka in da bo tudi ta »sicer domoljubna narodnostna skupina kmalu postala močna predstraža madžarskega jezika in madžarske nacije«.¹¹

Madžarski značaj so Ogrski »kazila« tudi številna krajevna in družinska nemadžarska imena. Pričela se je obsežna akcija pomadžarjevanja le-teh. Tako npr. šematizem sombotelske škofije iz leta 1889 prinaša za prekmurske kraje tako slovenska kot nova madžarska imena, medtem ko šematizem iz leta 1882 madžarskih imen še ne pozna.¹² Pozneje so to dvojno zapisovanje opustili in so ostala le madžarska imena kot izvorna. Stanje pomadžarjenih krajevnih imen je dokončno potrdil Zakon IV o poimenovanju občin in drugih krajev iz leta 1898, s katerim je bilo določeno, da se smejo v vseh osebnih in uradnih dokumentih, knjigah in ostalih zapisih uporabljati le s tem zakonom določena krajevna imena.¹³ Enako je veljalo za osebna imena in priimke, ki jih je bilo obvezno v vse uradne dokumente vpisati v ustrezni madžarski obliki. Slednje ni imelo podlage v neki določeni zakonski uredbi, vendar se je dogajalo na podlagi ukaza notranjega ministra o »razširitvi podpore koristnemu gibanju za madžarizacijo imen« leta 1898, na podlagi ukaza vojnega ministra o pisanju krstnih imen vojaških obveznikov leta 1896 in drugih podobnih dokumentov na vseh nivojih države in cerkvene uprave.¹⁴

Kako se je vse gospodarsko in politično dogajanje odražalo v statističnih podatkih lahko pokažemo na primeru za Slovence najmanj ugodnega ljudskega štetja iz leta 1910, ko so jih obravnavali le še v rubriki »drugi«. V ogrski državni polovici je tega leta živelo 48,1 % Madžarov, vendar je bilo 90 % vseh lastnikov podjetij Madžarov, 90 % uradnikov, profesorjev, zdravnikov in advokatov, 82 % tistih, ki so končali srednjo šolo, 64 % duhovnikov in učiteljev, pri čemer je bila skoraj vsa visoka cerkvena hierarhija madžarska, 80 % vseh periodičnih publikacij, ki so izhajale, je bilo v madžarščini in še bi lahko naštevali.¹⁵ Izkazalo se je, da je imela madžarizacija najmanj uspeha pri masah nemadžarskega kmečkega prebivalstva, ki jih osnovne šole in kulturna društva niti niso naučila madžarščine, kar pa je bilo na gospodarsko-socialnem področju porazno, saj se je narodno preživetje vezalo na gospodarsko inferiornost.

¹⁰ Tovrstna društva so se pričela ustanavljati po letu 1880 v obmejnih madžarskih pokrajinah z večinskim nemadžarskim prebivalstvom. Njihova poveljavna naloga je bila širjenje madžarske kulture in jezika z namenom celovite madžarizacije pripadnikov drugih narodnostnih skupin. Pobudo za ustanovitev tovrstnega društva v soboškem okraju je dalo učiteljsko društvo 4. oktobra 1893 na zborovanju na Tišini. Iz takrat ustanovljenega odseka za izobraževanje in madžarizacijo je 28. oktobra 1897 nastalo Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (Madžarsko prosvetno društvo za Slovansko krajino) v Murski Soboti, ki je izdajalo svoj časopis *Muraszombat és Vidéke* (Murska Sobota in okolica). Namen društva in njegovega glasila je bil zavarovati prostor današnjega Prekmurja pred širitvijo slovenskih knjig in časopisov ter idej o slovanski enotnosti, še posebej narodni enotnosti Slovencev v avstrijskem in t. i. Vendov v ogrskem delu monarhije. Leta 1899 je bilo v Dolnji Lendavi ustanovljeno podobno društvo *Alsólendvai és Vidéki közművelődési Egyesület* (Izobraževalno društvo Dolnje Lendave in okolice), ki je izdajalo časopis *Alsólendvai Híradó* (Dolnjelendavski poročevalec). Društvi sta prenehali delovati ob koncu prve svetovne vojne. VMKE je bilo obnovljeno 21. maja 1941, poleg izdajanja časopisa *Muraszombat és Vidéke*, katerega zadnja številka je izšla 23. marca 1945, pa se je največ ukvarjalo z izobraževanjem, organiziranjem tečajev madžarskega jezika ter političnega, kulturnega in družabnega življenja v pokrajini.

¹¹ Vasvármegye, Magyarországi vármegyei és városai, Budapest 1898, 11–12.

¹² Ivan Zelko, Zgodovina soboške dekanije, Zbornik soboškega muzeja 5, Murska Sobota 1998, 122.

¹³ Prekmurje, Seznam občin, Murska Sobota 1921.

¹⁴ Miroslav Kokolj, Bela Horvat, n.d. 240.

¹⁵ Fran Zwitter, n.d. 177–178.

Država, ki je bila ne glede na svojo narodno strukturo zgrajena na predpostavki, da so vsi njeni državljani del ene velike nacije, je bila že v svojem izhodišču konfliktna. Najprej je bil to konflikt madžarskih nacionalnih interesov in interesov nemškega dvora, in ko je postal z dualizmom ta nekako permanentno uravnotežen, je ostal kot primaren konflikt med Madžari in drugimi narodi znotraj ogrskega dela monarhije. Znotraj te konfliktna situacije, ki je ustvarila tudi svojevrsten vzorec socialnih in verskih konfliktov, so vzporedno živeli Slovenci, Madžari, Nemci, Židje, Romi, protestanti in katoliki v Prekmurju. Najvišjo stopnjo konfliktnosti je do konca obravnavanega obdobja dosegel odnos med Slovenci kot narodnostjo in Madžari kot predstavniki posvetne in cerkvene nomenklature; torej med Slovenci in madžarsko državo. Vsi ostali konflikti so bili ob tem vzporedni in so se le ob posameznih konkretnih dogodkih nazorneje pokazali, npr. dogodkih, ki jih je običajno vzpodbudil primarni konflikt ali pa sam čas, kjer so bila razmerja med ljudmi polna predsodkov in strahov. Vsaka od navedenih skupin je nosila v sebi dozo šovinizma, tako npr. nesporna slovenska narodna voditelja tega obdobja Franc Ivanocy in Jožef Klekl v svoji katoliški vzgoji in prepričanju ostro odklanjata vse druge ideološke smeri. Prvi ni nikoli dobro mislil o Židih, ki so se mu še dodatno zamerili zaradi svoje proliberalne politike, o protestantih pa je razmišljal v kontekstu razprav o drugi veri, ki jo je treba zavračati, in drugovercih, ki jih je potrebno tolerirati, ker izhajajo iz istega nauka, ter jih prepričati v zmoto. S koliko predsodki so prihajali v Prekmurje tudi slovenski rojaki s Štajerskega, nam nazorno pokažejo zapisi Antona Trstenjaka, ki je Mursko Soboto označil za »židovsko gnezdo«, čeprav je v njej prebil le eno noč.¹⁶ Toda šovinizem, ki ga je gojila madžarska državna politika in se je vztrajno stopnjeval ter dosegel svojo kulminacijo v letu milenijskega praznovanja 1896, takrat v Evropi skoraj ni imel primere.

Narodno življenje Slovencev na Ogrskem je bilo od časov reformacije povezano z njihovim verskim življenjem, usmerjali pa so ga domači duhovniki ali uradna Cerkev, ko je v njem videla interes ohranjanja pobožnosti med ljudstvom. Potem ko je bila slovenščina skoraj popolnoma izrinjena iz uradne posvetne rabe, je postala cerkev njeno edino zatočišče – toda ne uradna Cerkev in njeni škofi, ki so bili tudi sami v službi države, ampak domači duhovniki, predvsem Ivanocy in njegovi najožji sodelavci, ki so zmogli toliko narodne in politične energije, da so se odločno postavili v bran svojih narodnih pravic, predvsem pa v bran svoje avtonomnosti pri poučevanju in pastoralni dejavnosti. In če je leta 1893 Fran Kovačič opis svojega potovanja po Prekmurju *Spomini na Prekmursko* še podnaslovil z *Morituri vos salutem*,¹⁷ je prav vztrajnost te skupine duhovnikov ustvarila razmere, da so umirajoči preživeli. Glede na silovit pritisk, ki ga je bil deležen z vseh strani – političnih in osebnih diskvalifikacij – navdušuje neverjetna Ivanocyjeva ostrina in prepričanje v svoj in narodov prav, ki se izraža v njegovih časopisnih člankih, pismih škofu in govorih na dekanijskih konferencah.¹⁸

Ob tem ko madžarska država in Madžari že nekaj zadnjih let praznujejo prihod v sedanjo domovino, tisoč let državnosti ... , postavljajo spomenike po domovini in na mejah svojega etničnega ozemlja in ko Slovenci v Prekmurju praznujejo obletnico svoje združitve z matičnim narodom, so ponovno oživele razprave o preteklosti, o pravičnosti ali krivičnosti Trianonske mirovne pogodbe o plebiscitu, ki ga ni bilo, in tako naprej. Iz tega se je nujno rodilo tudi vprašanje narodnopolitičnih razmerij med Slovenci in Madžari v obdobju dualizma, ki so bila eno od številnih gibal zgodovine Prekmurja v 20. stoletju.

¹⁶ Anton Trstenjak, Slovenci na Ogrskem, Ljubljana 1909 (rokopis), NUK – Rokopisni oddelek, stari fond).

¹⁷ Fran Kovačič, Spomini na Prekmursko (rokopis), Univerzitetna knjižnica Maribor – Rokopisni oddelek.

¹⁸ Jožef Smej, Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga, Maribor 1975. Ivanocyjev simpozij v Rimu, Ljubljana 1985.

Odločitev Slovencev na Ogrskem za Slovenijo v letih 1918 in 1919 ni bila nekaj absolutnega, nekaj, kar bi se dalo izmeriti v odstotkih kot nedvomen izraz večinske narodne volje. Prežeta je bila z vrsto dilem in dvomov, ki jih je nujno ustvarjala zavest, da se narod s svojimi narodnimi voditelji podaja v neznano, v novo državno skupnost, katere - ne vedno zgolj privlačna podoba - se je že dala slutiti. Toda gospodarska, politična in nacionalna kriza v stari državi se je stopnjevala do vrelišča, v katerega sta s svojo dokončnostjo posegli svetovna vojna in mirovna konferenca po njej. Slovenska skupnost na Ogrskem ni bila neka absolutno homogena celota, in čeprav ni premogla najvišjih družbenih slojev, je bila družbeno in predvsem versko razslojena, še bolj raznoliko pa je bilo območje, na katerem je v večinskem delu bivala. Iz takšne družbene strukture in iz negotovih političnih razmer v povojni Evropi so se rojevale in umirale dileme. Iz njih se je kot rezultat optimalnih možnosti rodila odločitev za Slovenijo oziroma takratno Kraljevino Srbov Hrvatov in Slovencev. Razmere za takšno odločitev so se ustvarjale že celo stoletje prej, tako dolgo, kot je na obroke razpadala in končno razpadla Habsburška monarhija. Krivdo za Trianonsko mirovno pogodbo in dogodke, ki so ji botrovali, madžarsko zgodovinarje, še bolj pa politika zadnjih let pripisuje predvsem Kuhnovi komunistični vladavini in akterjem mirovne konference, ki so se za isti vojni poraz odločili ene nagraditi, druge pa kaznovati. Le malokdaj želi kdo pogledati še kakšno stoletje bolj nazaj v čase, ko je madžarsko plemstvo iz partikularnih nagibov vrglo monarhijo iz tečajev, ali kakšno desetletje nazaj, ko ogrski državni aparat niti ni več poskušal vzbujati vtisa, da je v nacionalnih vprašanjih nevtralen. Zaradi takšnega sistema se je tudi življenje Slovencev na Ogrskem bistveno razlikovalo od življenja Slovencev v avstrijskih deželah, kjer se je za razliko od Ogrske že širila volilna pravica in se je kljub temu, da ni bilo ustvarjene nacionalne enakopravnosti, dopuščala aktivnost različnih, tudi narodnih, političnih strank. Doseči politični konsenz na področju narodnih odločitev je bilo zato za Slovence na Ogrskem, ki niso imeli nobene politične stranke ali vsaj narodnega društva, nekaj izjemno pomembnega. In takšen politični konsenz je stal za odločitvijo v prevratnem obdobju, svojo množično manifestacijo pa je dobil na soboškem shodu VMKE (Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület) 20. oktobra 1918, na radgonskem zborovanju, ki ga je pripravil mariborski Narodni svet 26. decembra istega leta, in na taboru v Beltincih 17. avgusta 1919, ki se ga naj bi udeležilo okrog 20.000 ljudi. Vse špekulacije s predpostavko, kaj bi bilo, če bi mirovna konferenca dovolila izvedbo referendumu, so zato le špekulacije z dilemami, ki so bile prisotne med prebivalstvom, in špekulacije s predpostavko, da bi se referendumsko vprašanje glasilo: »V kateri državi želite živeti?« in ne »Katere narodnosti ste?« ali celo »Ali želite živeti v svoji narodni državi?« Čeprav ni delo zgodovinarja, da se ukvarja s predvidevanji, ampak le zaznava in interpretira, kaj se je zgodilo, kljub temu ni težko predvidevati, da bi tako zastavljenim vprašanjem lahko sledili popolnoma različni odgovori.

Permanentna konfliktnost, ki obstaja med narodi, od kar so, je gibalno našega bivanja in še danes v mnogih potezah označuje tudi sobivanje Slovencev in Madžarov na zahodnem robu Panonske nižine.

Ö s s z e f o g l a l ó

A muravidéki szlovénok és magyarok nemzeti politikai viszonyai a dualizmus korszakában

Metka Fujs

A nemzet és a nemzeti jogok mivoltában nem sok minden változott a 18. század vége óta, amikor több szempontból vezető politikai doktrínává vált a nacionalizmus, és az egyik legmagasabb jogként jelölte meg az egyén azon jogát, hogy megválassza az országot, amelyhez tartozni kíván: a nacionalizmus napjainkban is egyre újabb területeken vezet nemzetközi konfliktusokhoz.

Amikor egy etnikai közösség kialakulása eléri azt a szintet, hogy egyes jellemzői alapján különbözik a másik közösségtől, és ezt a különbözőséget elismerik a vele kapcsolatba kerülő más közösségek is, lényegesebb fejlődési változás már nem várható. A pannon síkság nyugati peremén, a mai Muravidék és Rába-vidék térségében már a 9. század óta érintkezik a szlovén és a magyar etnikai elem. A kategória kialakulása valószínűleg a pannon szláv hercegség, illetve a magyaroknak az Árpád-házi dinasztia idejében való végleges letelepedésének idejére tehető. Tekintet nélkül a későbbi időszakok letelepedési intenzitására, napjainkig kapcsolatban éltek, párhuzamosan fejlődtek, kölcsönösen befolyásolták egymást. Az osztály-, vallási- és etnikai jellegek közötti kapcsolatokból mindkét etnikai csoport fejlődése a korszerű nemzet kialakulásáig vezetett. A közös identitás felismerésének megfelelő nemzeti szuverenitás megvalósítására, illetve a területi struktúra kialakítására irányuló törekvések vezettek az első konfliktusokig.

A szlovénok és a magyarok közötti nemzeti politikai viszonyok akkor kezdik magukra ölni a konfliktus-elemeket, amikor a társadalmi változások, a politikai reformok és a magyar nemzeti felvilágosodás folytán a 18. század végén megváltoznak az addigi feudális társadalmi viszonyok. A jobbágyságnak bérmunkásokká való átalakulása a Muravidéken a 19. század közepétől a lényeges népességnövekedésben nyilvánult meg, a fokozott iparosítás következtében a vidéki lakosság tömegesen vándorolt a városokba, a monarchia fejlettebb térségeibe, nagyon sokan végleges elköltözésre kényszerültek. A gazdasági változások nyomokat hagytak a muravidéki lakosság nemzeti struktúrájában is. Miközben a kisföldű parasztok és a szellérek nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül azonos szociális helyzetben voltak, addig az új polgárság nagy része a magyar lakosság köréből került ki, illetve erősen a magyar kultúrával azonosította magát. A társadalmi élet jelesebb hordozói között nem voltak szlovénok, az értelmiség soraiban is csupán a tanítóság és a papság soraiban fordultak elő, ami az oktatási lehetőségekkel és az akkor még biztosított egyházi autonómiával, illetve az egyházi iskolákban folyó képzéssel kapcsolható össze. Részben a laikus értelmiség hiányának a következménye a tény, hogy 1919-ig a Magyarországon élő szlovénok nem alakítottak ki saját politikai, illetve kulturális szervezetet, de a tényleges okok a magyar állam által az 1867-es kettős szerződés - kiegyezés aláírása után bevezetett erőteljes magyarosításban kereshetőek. Egy olyan többnemzetiségű országban, amelyben a magyarok csak viszonylagos többségben éltek, a hivatalos politika egyetlen nemzeti konfliktust ismert el - a bécsi német udvarral valót. Ezt a magyar állameszmét szolgálta a teljes hatalmi struktúra, amelynek nem állt céljában elismerni sem az általános választási jogot, sem pedig a nemzetiségi politikai szervezetek tevékenységének lehetőségét. Törvények és hivatalos statisztikák kívánták abszolút többségi nemzetté emelni a magyart, az ellentétek azonban magát az államot feszítették szét. A nemzeti tudatot megőrizni segítő, a nép nyelvén történő oktatás és lelkipásztori tevékenység iránti jogokat következetesen hangoztató hazai papság segítségével a szlovénok az első világháború követő zavaros időkben az Szerb-Horvát-Szlovén Királyságon belül az anyanemzettel való egyesülés mellett döntöttek. A dualizmus korszakában a szlovénok és a magyarok közötti nemzeti politikai viszonyok a 20. század Muravidékének egyik legfontosabb mozgatói lettek. A nemzetek létezése óta működő permanens konfliktusok pedig saját létünk mozgatói, amelyeknek bizonyos vonásai még napjainkban is jellemzik a szlovénok és a magyarok együttélését a pannon síkság nyugati peremén.